

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.92>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ

Олефір Л.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри формування
та розвитку професійної компетентності персоналу
ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
ORCID: 0000-0003-4565-8968*

Олефір Л. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених.

У статті здійснено дослідження міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених. Визначено, що міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це сукупність норм і принципів, встановлених міжнародними організаціями, які визначають мінімальні вимоги до поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи, які повинні бути дотримані в країнах-учасницях відповідних міжнародних договорів для забезпечення належного рівня захисту їх прав. Зауважено, що стандарти міжнародного механізму захисту прав засуджених та ув'язнених встановлюють конкретні критерії та норми, які повинні бути дотримані в різних країнах для забезпечення належного рівня захисту прав людей, які перебувають в місцях несвободи. Підкреслено, що в залежності від класифікації та виду стандартів вони мають універсальний, регіональний, обов'язковий, рекомендаційний, загальний та спеціалізований характер, застосовуються до різних категорій засуджених та ув'язнених. Обґрунтовано, що завдяки впровадженню міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених до законодавства України та практику пенітенціарної діяльності відмічається позитивних змін в даній сфері: впроваджено ряд реформ, спрямованих на гуманізацію системи виконання покарань, включаючи зменшення чисельності засуджених та ув'язнених шляхом впровадження альтернативних видів покарання, таких як пробація; державні органи здійснюють моніторинг дотримання прав засуджених та ув'язнених, у т.ч. шляхом співпраці з міжнародними організаціями, такими як Комітет з питань запобігання катуванням Ради Європи; у пенітенціарних установах було покращено умови проживання засуджених та ув'язнених; впроваджуються програми освіти та професійного навчання, що допомагає засудженим та ув'язненим здобувати нові навички та готуватися до реінтеграції в суспільство після звільнення; розвивається співпраця пенітенціарної

системи з неурядовими організаціями шляхом реалізації спільних проектів, моніторингу, правової допомоги та адвокації та ін.

Ключеві слова: ув'язнений, засуджений, установи виконання покарань, правовий статус, права та законні інтереси, міжнародні стандарти, захист прав.

Olefir L. International standards for the protection of the rights of convicts and prisoners.

The article researches international standards for the protection of the rights of convicts and prisoners. It was determined that international standards for the protection of the rights of convicts and prisoners are a set of norms and principles established by international organizations, which determine the minimum requirements for the treatment of persons in places of deprivation of liberty, which must be observed in the countries that are parties to the relevant international treaties for ensuring the appropriate level of protection of their rights. It was noted that the standards of the international mechanism for the protection of the rights of convicts and prisoners establish specific criteria and norms that must be observed in different countries to ensure an adequate level of protection of the rights of people who are in places of imprisonment. It is emphasized that, depending on the classification and type of standards, they have a universal, regional, mandatory, advisory, general and specialized character, and are applicable to different categories of convicts and prisoners. It is substantiated that thanks to the implementation of international standards for the protection of the rights of prisoners to the legislation of Ukraine and the practice of penitentiary activities, positive changes have been noted in this area: a number of reforms aimed at humanizing the system of execution of punishments, including reducing the number of convicts and prisoners by introducing alternative types of punishment, have been implemented, such as probation; state bodies

monitor compliance with the rights of convicts and prisoners, including through cooperation with international organizations such as the Committee for the Prevention of Torture of the Council of Europe; the living conditions of convicts and prisoners were improved in penitentiary institutions; educational and vocational training programs are implemented, which help convicts and prisoners acquire new skills and prepare for reintegration into society after release; the cooperation of the penitentiary system with non-governmental organizations is developing through the implementation of joint projects, monitoring, legal assistance and advocacy, etc.

Key words: prisoner, convict, penal institutions, legal status, rights and legitimate interests, international standards, rights protection.

Постановка проблеми. Пенітенціарна система Україна характеризується низкою недоліків та проблем, що не відповідає вимогам міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених, зокрема, переповненість установ виконання покарань та тимчасового утримання, неналежні умови утримання, відсутність належної медичної допомоги, випадки жорстокого поводження та насильства з боку пенітенціарного персоналу, недостатня кількість програм ресоціалізації, професійного навчання та підготовки до повернення в суспільство, обмежений доступ до правової допомоги та консультацій, що ускладнює захист їхніх прав та ін. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, включаючи реформування законодавства, покращення фінансування пенітенціарних установ, підвищення кваліфікації персоналу та забезпечення незалежного моніторингу дотримання прав ув'язнених. Впровадження міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених сприятиме створенню більш гуманної та ефективної пенітенціарної системи в Україні.

Стан наукової розробки теми наукової роботи. Дослідженню міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених присвятили свої праці такі науковці як: К.А. Автухов, С.Ф. Денисов, Д.Є. Заїка, К.П. Силенок, О.В. Романюк, В.О. Човган та ін.

Метою статті є дослідження міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених.

Виклад основного матеріалу. Поняття міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених у теорії кримінального виконавчого права в цілому розглядається на основі схожих підходів. Так, на думку С.Ф. Денисова та Д.Є. Заїки міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це «правила, вимоги та положення, що спрямовані на вдосконалення внутрішнього законодавства шляхом встанов-

лення мінімуму, дотримання якого є обов'язковим для держав-учасниць, що підписали угоду, ратифікували декларацію чи інший документ та імплементували його у національне законодавство» [1, с. 50]. Як зауважують К.А. Автухов та К.П. Силенок «міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань» [2, с. 47], а О.В. Романюк, В.О. Човган визначають, що «у них сконцентрований світовий досвід кримінально-виконавчої практики, гуманістичні тенденції системи розвитку покарань» [3, с. 23].

Отже, міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це сукупність норм і принципів, встановлених міжнародними організаціями, які визначають мінімальні вимоги до поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи, які повинні бути дотримані в країнах-учасницях відповідних міжнародних договорів для забезпечення належного рівня захисту їх прав.

Вжиття терміну «стандарти» для міжнародно-правового механізму захисту прав засуджених та ув'язнених обумовлено тим, що відповідні міжнародно-правові документи встановлюють конкретні критерії та норми, які повинні бути дотримані в різних країнах для забезпечення належного рівня захисту прав людей, які перебувають в місцях несвободи. Так, значення міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених полягає у наступному:

- містять мінімальні вимоги щодо умов утримання, медичної допомоги, доступу до правової допомоги засудженим та ув'язненим;
- забезпечують єдність підходів до захисту прав засуджених та ув'язнених на міжнародному рівні, сприяючи узгодженості національних законодавств в даній сфері;
- застосування стандартів дозволяє поліпшити умови утримання та поводження з засудженими та ув'язненими, зменшити ризики порушень прав людини та забезпечити більш гуманний підхід до правосуддя;
- виступають орієнтиром для національних законодавців, органів виконавчої влади, суддів, адвокатів, правозахисників та інших суб'єктів, залучених до захисту прав засуджених та ув'язнених.

Класифікація міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених (зауважимо, що наведена класифікація не містить вичерпний перелік видів міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених):

1. Залежно від рівня:

- універсальні (наприклад, у вступі Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями (Правил Манделі) визначено «правила, на-

ведені нижче, не мають на меті детально описати візрцеву систему пенітенціарних установ, а призначені лише для того, щоб на основі загальновизнаних досягнень сучасної думки і з урахуванням найзадовільніших у наш час систем викласти те, що звичайно вважається правильним з принципового і практичного поглядів у галузі поведження з в'язнями та в управлінні установами» [4]);

- регіональні (наприклад, норми Європейської конвенції попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання поширюються на держав-член Ради Європи, в.ч. і України [5]);

2. За джерелами походження:

- стандарти ухвалені міжнародними міжурядовими організаціями (наприклад, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) прийняті Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН);

- стандарти ухвалені міжнародними неурядовими організаціями (наприклад, стандарти, що використовуються Міжнародним комітетом Червоного Хреста – «Рекомендації Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо умов утримання в місцях позбавлення волі»);

3. За спеціалізацією:

- стандарти загального характеру (наприклад, Загальна декларація прав людини у ст. 5 містить загальну норму «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання» [6]);

- спеціалізовані стандарти (наприклад, Керівництво з ефективного розслідування і документування тортур та інших, нелюдських або таких, що принижують гідність поведження чи покарання (Стамбульський протокол), який «розроблено з метою надання країнам практичного механізму, який допоможе вирішити одну із найважливіших проблем в галузі захисту людини від тортур – це проблеми результативного документування, що дозволяє виявити та задокументувати докази застосування тортур та жорстокого поведження, в т.ч. і по відношенню до ув'язнених з метою притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні» [3, с. 32]);

4) за ступенем обов'язковості:

- обов'язкові стандарти (наприклад, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання у ст. 2 зазначає, що «жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань» [7]);

- стандарти, які носять рекомендаційний характер (наприклад, рекомендації Європей-

ського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню);

Окремо, слід зауважити, що спеціальні міжнародні стандарти поведження із ув'язненими спрямовані на подолання проблем роботи із засудженими та ув'язненими загалом, а також, спрямовані на їх ресоціалізацію та розрізняються за окремими категоріями суб'єктів захисту прав засуджених та ув'язнених, зокрема:

1) неповнолітніх осіб (стандарти визначено у Декларації прав дитини, Конвенції ООН з прав дитини та факультативних протоколах до неї, Керівних принципах ООН запобігання злочинності серед неповнолітніх, Мінімальних стандартних правилах ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила). Зокрема, останні визначають, що «в рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які стосуються безпосередньо неповнолітніх правопорушників та установ і органів, у функції яких входить здійснення правосуддя щодо неповнолітніх» [8];

2) жінок-в'язнів (стандарти визначено у Правилах ООН щодо поведження з жінками в'язнями та заходів не пов'язаних з позбавленням волі по відношенню до жінок-злочинниць (Бангкокські правила), які виступили першим міжнародним документом, що предметно розглядає питання не тільки жінок-ув'язнених, але й дівчаток-ув'язнених [3, с. 45];

3) інвалідів-ув'язнених (стандарти визначено в Конвенції про права осіб з інвалідністю – «держави-учасниці вживають усіх ефективних законодавчих, адміністративних, судових чи інших заходів для того, щоб особи з інвалідністю нарівні з іншими не піддавалися катуванням або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поведження та покарання» ст. 15 Конвенції [9]);

4) осіб, які затримано правоохоронними органами та/або взято під варту;

5) осіб засуджених до альтернативних видів покарань;

6) осіб засуджених до смертної кари або до довічного ув'язнення та інших тривалих строків покарання;

7) персоналу установ виконання покарань та ін.

Одним із головних міжнародно-правових актів в сфері встановлення міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених, на основі якого в подальшому було прийнято ряд міжнародних документів універсального характеру є Мінімальні стандартні правила поведження із в'язнями прийнятими ООН прийняті 30.08.1955 р. (далі – Правила). Після схвалення Правил ГА ООН та Економічна і соціальна

рада ООН рекомендувала урядам країн-учасниць враховувати їх при розробці пенітенціарного законодавства та застосовувати у системі виправних установ. У п. 1 Правил визначено, що «правила, наведені нижче, не мають на меті детально описати взірцеву систему пенітенціарних установ, а призначені лише для того, щоб на основі загальноновизнаних досягнень сучасної думки і з урахуванням найзадовільніших у наш час систем викласти те, що звичайно вважається правильним з принципового і практичного поглядів у галузі поведження з в'язнями та в управлінні установами» [4]. Тобто, Правила визначають ті мінімальні умови захисту прав в'язнів, які ООН вважає прийнятними по створенню відповідних умов поваги і людяності в пенітенціарній системі, що є невіддільним від міжнародних стандартів прав людини. Отже, установи позбавлення волі повинні створити умови для запобігання дискримінації щодо осіб позбавлених волі, усунення небезпеки для їх життя, здоров'я і особистої недоторканності та захисту прав персоналу.

Зокрема, Правила встановлюють стандарти щодо:

- поваги до людської гідності в'язнів;
- охорони здоров'я, надання медичних послуг та ролі медичного персоналу у застосуванні заходів покарання, в т.ч. суворе обмеження одиночного тримання;
- права на правову допомогу та юридичне представництво;
- застосування дисциплінарних заходів;
- незалежне інспектування установ позбавлення волі;
- розслідування випадків смерті ув'язнених та випадків катування, нелюдського або принижуючого гідність поведження із ув'язненими;
- захист прав та забезпечення особливих потреб вразливих груп позбавлених волі осіб;
- заміна застарілої термінології;
- навчання персоналу пенітенціарних установ положенням Правил та ін. [4].

Для України, як члена Ради Європи, важливим серед міжнародних стандартів поведження із ув'язненими є Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поведженню та покаранню (1987 р.) [5]. Серед основних положень якої можна відмітити наступні: створює систему регулярних відвідувань місць несвободи незалежними експертами з метою запобігання катуванням та іншим формам жорстокого або принижуючого гідність поведження або покарання; нормативно закріплює створення Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, який має право інспектувати будь-яку

установу в державі де перебувають ув'язнені з метою посилення захисту прав осіб позбавлених волі (ст. 2 Конвенції «кожна Сторона дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади» [5]). Наприклад, за результатами перевірки Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню здійсненому у серпні 2020 р. по відношенню до Виправної колонії № 25 у Харкові, в якій під час перевірки у 2016 р. були виявлені факти тортур та нелюдського поведження, встановлено, що рутинні побиття та тяжкі форми жорстокого поведження з боку працівників установи зупинилися, проте відмічаються практика здійснення психологічного тиску на ув'язнення. У зв'язку з чим «Комітет вважає, що керівництво установи повинно продемонструвати підвищену пильність у цьому відношенні, шляхом надання персоналу інструкцій про те, що фізичне жорстоке поведження або психологічний тиск у будь-якій формі не припускається, і шляхом забезпечення регулярної присутності старших керівних осіб у місці позбавлення волі, їх прямого контакту з ув'язненими та розслідування поданих ув'язненими скарг» [10, с. 13].

Окрім Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню до інституційної складової контролю та сприяння реалізації міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених здійснюють такі міжнародні органи, як: Рада ООН з прав людини, Комітет ООН проти катувань, Підкомітет з попередження катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання, Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет з прав інвалідів, Європейський суд з прав людини та ін.

Слід зауважити, що завдяки впровадженню міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених до законодавства України та практику пенітенціарної діяльності відмічається позитивних змін в даній сфері: впроваджено ряд реформ, спрямованих на гуманізацію системи виконання покарань, включаючи зменшення чисельності засуджених та ув'язнених шляхом впровадження альтернативних видів покарання, таких як пробація; державні органи здійснюють моніторинг дотримання прав засуджених та ув'язнених, у т.ч. шляхом співпраці з міжнародними організаціями, такими як Комітет з питань запобігання катуванням Ради Європи; у пенітенціарних установах було покращено умови проживання засуджених та ув'язнених (зокрема, надано доступ до чистої води, належного харчування та

медичної допомоги); впроваджуються програми освіти та професійного навчання, що допомагає засудженим та ув'язненим здобувати нові навички та готуватися до реінтеграції в суспільство після звільнення; розвивається співпраця пенітенціарної системи з неурядовими організаціями шляхом реалізації спільних проектів, моніторингу, правової допомоги та адвокації та ін.

Висновки. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це сукупність норм і принципів, встановлених міжнародними організаціями, які визначають мінімальні вимоги до поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи, які повинні бути дотримані в країнах-учасниках відповідних міжнародних договорів для забезпечення належного рівня захисту їх прав. Стандарти міжнародного механізму захисту прав засуджених та ув'язнених встановлюють конкретні критерії та норми, які повинні бути дотримані в різних країнах для забезпечення належного рівня захисту прав людей, які перебувають в місцях несвободи. В залежності від класифікації та виду стандартів вони мають універсальний, регіональний, обов'язковий, рекомендаційний, загальний та спеціалізований характер, застосовуються до різних категорій засуджених та ув'язнених. Завдяки впровадженню міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених до законодавства України та практику пенітенціарної діяльності відмічається позитивних змін в даній сфері: впроваджено ряд реформ, спрямованих на гуманізацію системи виконання покарань, включаючи зменшення чисельності засуджених та ув'язнених шляхом впровадження альтернативних видів покарання, таких як пробація; державні органи здійснюють моніторинг дотримання прав засуджених та ув'язнених, у т.ч. шляхом співпраці з міжнародними організаціями, такими як Комітет з питань запобігання катуванням Ради Європи; у пенітенціарних установах було покращено умови проживання засуджених та ув'язнених (зокрема, надано доступ до чистої води, належного харчування та медичної допомоги); впроваджуються програми освіти та професійного навчання, що допомагає засудженим та ув'язненим здобувати нові навички та готуватися до реінтеграції в суспільство після звільнення; розвивається співпраця пенітенціарної системи з неурядовими організаціями шляхом реалізації спільних проектів, моніторингу, правової допомоги та адвокації та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ[^]

1. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15).

- С. 49–66. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d43946c-9c5a-47ce-9e42-2fd623717edb/content> (дата звернення: 19.04.2024 р.).
2. Автухов К.А., Силенок К.П. Стандотримання прав ув'язнених в Україні (на підставі даних, закріплених у звітах ЄКПТ). URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/avtukhov_sylenok_69.pdf (дата звернення: 03.04.2024 р.).
 3. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / [уклад. О.В. Романюк, В.О. Човган]; Біла Церква, 2016. 131 с.
 4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: ООН від 30.08.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 12.03.2024 р.).
 5. Європейська конвенція попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання поширюються на держав-член Ради Європи: Рада Європи від 26.11.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 18.05.2024 р.).
 6. Загальна декларація прав людини: ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 19.04.2024 р.).
 7. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: ООН від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 11.04.2024 р.).
 8. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): ООН від 29.11.1985 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85321> (дата звернення: 09.04.2024 р.).
 9. Конвенція про права осіб з інвалідністю: ООН від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.).
 10. Доповідь Уряду України за наслідками візиту до України Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) 4–13 серпня 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/1680a0e8a4> (дата звернення: 11.04.2024 р.).